

150 Years of Proustianism. From Proust to Digital Era

Asist. de cercetare Ana-Maria BĂNICĂ

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București

Abstract: *In July, it was 150 years since Marcel Proust birth, who after The First War imposed in universal literature, including Romanian literature, an authentic current, proustianism. Nowadays, in a changing world, when the perishable and the commercial incline to minimize the eternal spirit of literature, we ask what chance can have the proustian work to dwell in the memory of the universal 'community'? Despite some of us scepticism regarding the end of literature, the digital era offers new instruments for valorizing the literary message, so as we use them appropriate. We propose demonstrating that along with the digital reading the access at Proust creation and it research will have new forms of development about we will give details. In the post-war period, but also in contemporaneity are published anthologies, articles, studies about proustian model and also there come out two complete translation of Proust work – that of Radu Cioculescu and Irina Mavrodin, the last in collection Fundamental Works at 'National Foundation for Science and Art' (2011). The Life of Romanian Literature Chronology in digital reading offers a complete picture of Proust evolution in the cultural memory, facilitating the labor of these who are interested.*

Keywords: *proustianism, inter-war, cultural-memory, post-war, digital*

În iulie a.c. s-au împlinit 150 de ani de la nașterea romancierului francez Marcel Proust, care după Primul Război Mondial impune în literatura universală, inclusiv în cultura română curentul care-i poartă numele, proustianismul. Astăzi, într-o epocă a schimbărilor permanente, când perisabilul și consumerismul tind să diminueze spiritul etern al literaturii, ne întrebăm ce șansă are creația proustiană să rămână în memoria culturală a „comunității” universale? În ciuda scepticismului generat de discuțiile privitoare la sfârșitul literaturii, era digitală oferă noi instrumente de valorificarea a mesajului literar, condiția fiind ca acestea să fie utilizate corespunzător. Ne propunem să demonstrăm că odată cu apariția variantei digitale accesul la opera lui Proust și la cercetarea acesteia cunoaște noi etape asupra cărora vom face detalieri. Atât în perioada postbelică, dar și în cea contemporană apar antologii, articole,

studii despre modelul proustian, dar și două traduceri complete – prima aparținând lui Radu Cioculescu, a doua Irinei Mavrodin, ultima în colecția *Opere Fundamentale* la Fundația Națională pentru Știință și Artă (2011). *Cronologia vieții literare românești* în variantă digitalizată oferă un tablou complet al evoluției lui Proust în memoria culturală, facilitând, într-o primă etapă informația, iar apoi munca celor interesați de subiect.

În iulie s-au împlinit 150 de ani de la nașterea lui Marcel Proust, romancierul care în epoca interbelică, în România, a impus un curent literar: proustianismul. Și totuși ne întrebăm în ce măsură mai este accesibilă creația proustiană cititorilor în era digitală? În studiul *DGLR în perspectiva (erei) informaticii*¹, publicat în anul 2014, Lucian Chișu prezintă avantajele „transferului informației analogice în digitală”, care determină reorganizarea modalităților de furnizare a informațiilor și facilitează răspândirea lor la nivel global în timp real. Cele două formate – analogic și digital – nu se concurează, formatul digital fiind copia în oglindă a primului. Ceea ce se modifică – arată Lucian Chișu – sunt oportunitățile mai mari de a accesa informațiile odată cu transferul de la analogic la digital. În timp ce suportul fizic este bidimensional, cel digital poate fi consultat mai ușor grație mecanismului special al computerului de a stoca și de a procesa datele. Rezultatele căutării sunt obținute într-un timp limitat și în mod eficient, iar informația poate fi copiată sau transferată cu facilitate².

Un alt avantaj al formatului digital – menționat de Lucian Chișu – este oferit de softuri („noi tipuri de legături ce se regăsesc generic în prefixul *hiper-*”) – care permit organizarea informației nu doar linear și alfabetic, cum se întâmplă în „spațiul procustian al hârtiei”, ci sub forma unei „uriaeșe cartograme, accesată de diferite tipuri de cititori (navigatori, utilizatori, co-autori)”³. Altfel spus, varianta digitală, copie a formatului fizic de hârtie, facilitează activitatea cititorului în dublu sens: „[...] o dată prin rapiditate, a doua oară prin pluriconectivitate, informațiile. Însă cu o condiție, ca ele să fie deja cuprinse într-un dicționar, să fie culese dintr-o arhivă, să existe într-un format de conservare prealabilă”⁴.

Avantajele digitalizării menționate anterior sunt valabile și pentru *Cronologia vieții literare românești*⁵, varianta electronică, proiect de anvergură, desfășurat în cadrul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, după cum vom arăta și în articolul de față, luând ca reper opera lui Marcel Proust. Pentru a releva „ecoul” modelului proustian în epoca postbelică, am folosit ca prim instrument de lucru două volume din *Cronologia vieții literare*

¹ Lucian Chișu, *DGLR în perspectiva (erei) informaticii*, în volumul colectiv *Dicționarul general al literaturii române: canon și identitate culturală*, coord. Laurențiu Hanganu, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2014.

² *Ibidem*, p. 93-94.

³ *Ibidem*, p. 95.

⁴ *Ibidem*, p. 96.

⁵ *Cronologia vieții literare românești 1944-2000* (54 de volume), pe platforma <https://intellit.ro>.

românești: perioada postbelică, volumul XIV, 1968 și volumele XVII A și B, 1971. Am ales ca punct de referință cei doi ani 1968 și 1971 din două motive: în anul 1968 au fost publicate două volume traduse din romanul *În căutarea timpului pierdut*, moment simbolic, mai ales că publicarea inițiată în 1945 de Radu Cioculescu este întreruptă brusc din cauza arestării și înțemnițării traducătorului de către reprezentanții regimului comunist; al doilea an 1971, marchează împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui Proust, iar varianta electronică a *Cronologiei...* oferă un tablou complex despre temele de interes suscitade de romanul *În căutarea timpului pierdut* sau de biografia romancierului.

Accesând funcția *Search* în varianta electronică a celor două volume menționate din *Cronologia vieții literare românești: perioada postbelică*, regăsite și pe <https://intellit.ro>, în prima fază s-au detașat 14 informații-citate despre Marcel Proust. Pentru anul 1968 referințele sunt în număr de 4, conținând note despre primele volume traduse din ciclul *În căutarea timpului pierdut*⁶ și articole semnate de Cornelia Ștefănescu⁷ și Ion Biberi⁸. În 1971, anul centenarului nașterii lui Proust, numărul intrărilor crește la zece. Sporește diversitatea tematică: Ion Vartic propune ca subiect *Luciditate și himeră la Marcel Proust*⁹, Viorel Alecu (*Anton Holban și Marcel Proust*¹⁰) compară romanele celor doi scriitori din perspectiva geloziei, iar Doru Popovici este interesat de afinitatea muzicală a romancierului francez (*Marcel Proust și muzica*¹¹). Mircea Berindei este cel care publică în anul centenarului o monografie consacrată sărbătoritului, întâmpinată cu recenzii semnate de Petru Poantă¹², Mihai Ungureanu¹³ și Nicolae Balotă¹⁴, iar Șerban Cioculescu publică volumul *Medalioane franceze*¹⁵, alcătuit din 21 de articole dedicate scriitorilor francezi reprezentativi, printre care se află și romancierul Marcel Proust.

Volumele au două scopuri – să asigure o lectură fluentă, în pofida faptului că sunt înțesate de informații, pe de o parte, iar, pe de alta, să constituie pentru cele mai multe dintre subiectele și tematicile literaturii noastre o bază de date primară. În acest context tomurile din *Cronologia vieții*

⁶ La rubrica „Memento”, secțiunea *Carte*, este anunțată publicarea a patru volume din ciclul *În căutarea timpului pierdut*, în colecția Biblioteca pentru toți, „inaugurând astfel editarea întregului ciclu proustian (Traducere de Radu Cioculescu. *Cuvânt înainte* de Tudor Vianu. *Prefață* de Ov. S. Crohmălniceanu)”, în „Flacăra”, nr. 698, 12 octombrie 1968.

⁷ Cornelia Ștefănescu, *Cu Martha Bibescu despre Marcel Proust și prietenii săi români*, în „Secolul 20”, nr. 4, aprilie, 1968.

⁸ Ion Biberi, *Timpul în opera lui Marcel Proust (I-II)*, apare în două numere din „Tribuna”: nr. 42, în 17 octombrie, nr. 43, în 24 octombrie, 1968, p. 8.

⁹ Ion Vartic, *Luciditate și himeră la Marcel Proust*, în „Steaua”, nr. 8, august, 1971, p. 25.

¹⁰ Viorel Alecu, *Anton Holban și Marcel Proust*, în „Ramuri”, nr. 6, iunie, 1971, p. 17.

¹¹ Doru Popovici, *Marcel Proust și muzica*, în „Ramuri”, nr. 7, iulie 1971, p. 17.

¹² Petru Poantă, *Mircea Berindei, Marcel Proust* (recenzie), „Steaua”, nr. 11, 1 octombrie, 1971, p. 19.

¹³ Mihai Ungureanu, *Mircea Berindei, Marcel Proust*, în „Cronica”, nr. 39, 25 septembrie, 1971, p. 9.

¹⁴ Nicolae Balotă, *Mircea Berindei, „Marcel Proust”*, „România literară”, nr. 42, 14 octombrie, 1971, p. 8.

¹⁵ Șerban Cioculescu, *Medalioane franceze*, București, Editura Univers, 1971.

literare românești pun la dispoziția cercetătorului materialul necesar pentru inițierea demersului interpretativ, oferind celor interesați accesul instant la informații istorico-literare, care ar fi necesitat luni de zile de lecturi în bibliotecă, singurul loc unde se poate consulta presa. Evident nu toate articolele, cronicile sau recenziile identificate au aceeași reprezentativitate, fiind necesară o selecție în funcție de noutate, de tematică sau de poziționarea pro/contra a autorului pentru a descrie impactul proustianismului în cultura română în anii 1968 și 1971.

În 1968, an simbolic pentru proustienii români, este reluată publicarea ciclului *În căutarea timpului pierdut*¹⁶, începută în 1945 de Radu Cioculescu și publicată integral în anul 1977¹⁷. Volumele apărute în 1968 sunt precedate de același *Cuvânt înainte*, semnat de Tudor Vianu pentru ediția din 1945 și de o *Prefață* inedită a lui Ov. S. Crohmălniceanu. Chiar dacă intelectualii români, vorbitori de limbă franceză, pot citi în original romanul proustian, este necesară – susține Tudor Vianu – traducerea în limba română a ciclului *În căutarea timpului pierdut*, oferind specialiștilor posibilitatea „de a extinde și adânci posibilitățile graiului nostru, pentru a-l face capabil să exprime reprezentările unei fantezii evocatoare și nuanțele unei gândiri atât de subtile”¹⁸. Traducător meticulos și talentat, Radu Cioculescu nu sacrifică *notațiile infinitesimale* sau structurile complexe din romanul proustian, ci, dimpotrivă, reușește să descopere formule naturale prin care redă în limba română polifonii din franceză: „El n-a consimțit însă niciodată la această simplificare a textului, care l-ar fi lipsit de unul din principalele lui caractere stilistice și, învingând dificultățile, a făcut să răsunе limba noastră într-o bogată și fastuoasă orchestrație. [...] Prin toate aceste însușiri, lucrarea domnului Radu Cioculescu, fructul unei aplicații entuziaste și devotate într-un lung răstimp de ani, ocupă locul unui eveniment de seamă al limbii și literaturii noastre”¹⁹.

În *Prefața* semnată, Ov. S. Crohmălniceanu, cititor fidel al ciclului *În căutarea timpului pierdut* și admirator al romancierului Marcel Proust, arată că inovația proustiană este favorizată, în mare parte, de accesul romancierului la saloanele aristocraților parizieni, dar și de boala necruțătoare, care, prin suferința provocată, îl determină pe scriitor să privească viața cu înțelepciune, să renunțe la efemeritatea clipei, găsindu-și alinarea în propria creație. Crohmălniceanu reface drumul anevoios către succes al lui Marcel Proust, primul volum al romanului fluviu, *Swann*, fiind respins, în 1913, de

¹⁶ Marcel Proust, *Swann*, I-II, *În căutarea timpului pierdut*, traducere de Radu Cioculescu, *Cuvânt înainte* de Tudor Vianu, *Prefață* de Ov. S. Crohmălniceanu, București, Editura pentru Literatură, 1968.

¹⁷ Marcel Proust, *Timpul regăsit*, traducere de Eugenia Cioculescu, vol. 12-13, Editura Minerva, 1977.

¹⁸ Tudor Vianu, *Marcel Proust (1871-1922)*, în volumul *Swann...*, p. V.

¹⁹ *Ibidem*, p. XVI.

reprezentanții unor edituri prestigioase ca „Fasquelle”, „La Nouvelle Revue Française”, „Grasset”. Gide însuși îl consideră „un snob, un amator monden”, dar mai târziu regretă verdictul intransigent hotărât „cu ușurință [și] va declara: «Scrișul lui Proust este scrișul cel mai artist pe care îl cunosc. El nu constituie niciodată pentru autor o piedică. Caut cusurul acestui stil și nu-l pot găsi. Îi caut calitățile dominante și iarăși nu le pot găsi. El n-are cutare sau cutare calitate: le are pe toate»»,²⁰.

Criticul roman se disociază de opinia lui Anatole France, în accepțiunea căruia activitatea mondenă a lui Marcel Proust îi limitează afirmarea talentului literar și, în consecință, publicarea unei creații viabile. Frecventarea saloanelor aristocraților parizieni, observația minuțioasă a moravurilor și jocului de societate pus în scenă de aceștia, îi oferă lui Proust – arată Crohmălniceanu – un tablou veridic al unei societăți intrate în disoluție și eternizată de romancierul francez în ciclul *În căutarea timpului pierdut*: „Când îl întrebese pe France cum a reușit să știe atâtea lucruri, acesta îi răspunse jumătate glumind, jumătate dojenitor: «E foarte simplu, scumpul meu Marcel, când eram la vârsta ta și nu eram drăguț ca tine, nu plăceam deloc și nu mergeam în lume, rămâneam acasă și citeam fără întrerupere». France se înșela însă. Cu toată viața mondenă pe care o ducea, Proust acumulase vaste cunoștințe, din domenii extrem de variate și-și formase un gust artistic cum puține se întâlneau. Maurois notează că ar fi putut deveni la fel de bine, nu numai romancierul, dar și criticul cel mai strălucit al veacului nostru”²¹.

Spre deosebire de detractori, care văd în Proust un admirator al aristocraților, fascinat de opulența, luxurianța și de titlurile lor nobiliare, Ov. S. Crohmălniceanu respinge acuzația și detaliază tehnica folosită de romancier în descrierea clasei sociale menționate. În ciclul *În căutarea timpului pierdut*, Marcel, naratorul-personaj, apare în diferite momente ale vieții – copilărie, adolescență, vârsta adultă, maturitate – fiecare etapă aducându-i noi experiențe, unele chiar dureroase. Adolescentul Marcel idealizează lumea aristocraților, creând, cu ajutorul imaginației, basme, povești cu ducese încântătoare și cavaleri neînfricați și este nerăbdător să devină unul din membrii acestei lumi. Frecventarea saloanelor aristocraților și înaintarea în vârstă distrug iluziile tânărului visător, care descoperă superficialitatea, interesele economice aflate la baza relațiilor dintre caste: „Burghezia dornică să facă parte din *lumea bună* vânează alianțe familiale nobile și devine, odată ce le-a realizat, mai fanatică pe chestiunea rangurilor și titlurilor decât aristocrația. [...] I s-a reproșat lui Proust că s-a lăsat el însuși orbit de himerele heraldice ale aristocrației și că n-a mai văzut mizeria și suferința socială. E adevărat că multe pagini din roman vorbesc de strălucirea familiei Guermantes, că o asociază istoriei legendare a Franței și maiestății

²⁰ *Ibidem*, p. XXI.

²¹ *Ibidem*, p. XXVIII-XXIX.

catedralelor. Dar nu trebuie să uităm forma subiectivizată, scoasă din mișcarea introspectivă care generează universul proustian [...] Proust ne dă o imagine a mediului aristocratic, hrănită la început precumpănitor de reveriile sale infantile ca să-i substituie treptat alta, dictată de observația exactă, pe viu. Prima e produsul închipuirii și pasiunii, a doua rezulta din cunoaștere și detașare. Cât privește lumea mizeriei și suferinței, Proust n-a ignorat-o”²².

Crohmălniceanu valorifică dimensiunea socială a romanului, insistând asupra castelor – aristocrată și burgheză. Dar, în romanul proustian nu clasa socială este fundamentală, ci esența umană, schimbătoare, instabilă în fața caleidoscopului social, care, prin loviturile arbitrare ale istoriei, aduce în lumina reflectoarelor pe noii împuterniciți. Afacerea Dreyfus, Primul Război Mondial, renegarea lui Swann de către fiica lui Gilberte, care renunță la numele tatălui pentru a-și ascunde originea evreiască, toate acestea sunt evenimente prin care Marcel, naratorul-personaj, descoperă inconsecvența spirituală a ființei umane, prietenia, iubirea, atașamentul fiind sentimente perene dictate de interesele sociale.

Articolul *Cu Martha Bibescu despre Marcel Proust și prietenii săi români*, semnat de Cornelia Ștefănescu²³, are o dublă semnificație: pe de o parte, surprinde o redeschidere a granițelor românești către modelele interbelice, intelectualii români reluând dialogul cu literatura occidentală, iar, pe de altă parte, grație dialogului avut cu Martha Bibescu, Cornelia Ștefănescu, aduce în atenția publicului român o lume crepusculară, cea a aristocraților interbelici, francofili autentici, educați și apreciați în saloanele pariziene. Acest univers francfon intră în disoluție odată cu sovietizarea României, când numeroși intelectuali, oamenii de cultură, diplomați, politicieni de renume sunt trecuți pe lista neagră a comuniștilor, printre ei regăsindu-se și prietenii români ai lui Marcel Proust: Anna de Noailles, Martha Bibescu, Anton Bibescu.

Cercetătoarea română o vizitează pe Martha Bibescu în apartamentul de pe cheiul Bourbon, pe insula Saint Louis și este impresionată de simplitatea decorului, de naturalețea și eleganța amfitrioanei: „Apartamentul ei respiră bun gust și personalitate. Totul este simplificat, fiind îndepărtate obiectele fără stil. [...] La fereastră flori și plante rare, aduse de scriitoare după călătoriile ei în Anglia unde se duce să-și vadă fiica. [...] Martha Bibescu, dreaptă, stăpână pe sine, într-o atitudine care pare puțin studiată, cu figura destinsă și expresivă, în rochie lungă princiară, se adresează vizitatorului în franțuzește”. Gazda deschide cutia amintirilor, povestind despre prietenia lui Marcel Proust cu familia Bibescu: „Martha Bibescu dictează, cucerită de faptul că cineva se preocupă de prietenii români ai lui Marcel Proust, unele date privind istoricul și natura relațiilor cu Bibeștii din epoca în care ambele familii locuiau pe

²² *Ibidem*, p. XLVIII; L.

²³ Cornelia Ștefănescu, *Cu Martha Bibescu despre Marcel Proust și prietenii săi români*, în „Secolul 20”, nr. 4, 1968, p. 71-84.

strada Courcelles, la numai câteva case distanță. Își amintește de Elena, născută Kostachi-Epureanu, văduva lui Alexandru Bibescu și mama lui Antoine și Emmanuel. Salonul ei era renumit pentru lumea distinsă care-l frecventa. [...] Despre Marcel Proust, Martha Bibescu a afirmat că el a găsit în salonul ei acel *foyer intellectuel* de care avea nevoie. Aici și-a descoperit impulsul artistic și a început să-și exerseze simțul ascutit de observație”²⁴.

Cercetătoare acribică, Cornelia Ștefănescu valorifică varii surse (studiile despre Marcel Proust ale biografului englez George D. Painter, corespondența proustiană, volumul *Pastiches et Mélanges*) pentru a reface cât mai veridic, fără mitizări, prietenia lui Marcel Proust cu aristocrații români. Interesul romancierului francez pentru cariera diplomatică a lui Anton Bibescu este probat prin corespondența din 1905, prin scrisorile de recomandare adresate de Proust unor persoane influente din mediul londonez, chiar și președintelui Academiei Regale, când Bibescu este trimis la Legația română din Londra. Diplomatul român apreciază talentul literar al lui Marcel Proust și îl ajută să-și publice primul volum din ciclul *În căutarea timpului pierdut*, *Swann*, fără să fie descurajat de refuzul primit din partea reprezentanților de la N.R.F. Emmanuel Bibescu – arată Cornelia Ștefănescu – îi transmite scriitorului francez admirația pentru arhitectura religioasă și pentru istoria literaturii engleze, amândoi fiind admiratori ai lui John Ruskin, Proust traducând *Biblia de la Amiens*²⁵.

Monografia *Marcel Proust*²⁶ scrisă de Mircea Berindei și receptată ca un omagiu adus romancierului francez la împlinirea a 100 de ani de la nașterea sa, este primită fără prea multe elogii, chiar modest de critica literară. Petru Poantă este unul dintre vehemenții contestatari, în vreme ce Nicolae Balotă și Mihai Ungureanu scriu texte complezente. Alcătuit din 32 de capitole, studiul lui Mircea Berindei îi inițiază pe cititori în universul proustian, mai ales în latura biografică, la care adaugă unele note despre creația acestuia. Respectând principiul cronologic, Mircea Berindei nu separă viața scriitorului de operă, ci analizează succesiv experiențele trăite și cărțile publicate, după cum reiese și din titlurile: *Faza Ruskin* (1899-1905), *Moartea mamei* (1905), *Complexul vinovăției* (1906-1907), *Cabourg* (1907-1908), *Memoria afectivă* (1909), *Contra lui Sainte-Beuve* (1909).

Adoptarea acestei modalități de organizarea a materialului creează impresia de unitate, dar intervențiile subiective, epitetele afective, scenariile ipotetice folosite de autor situează cartea la granița dintre un studiu critic și o biografie romanțată. Chiar din primul capitol denumit *Introducere*, se face simțită tendința de idilizare a lui Marcel Proust, Berindei apelând la descrieri melancolice, fără să indice sursa consultată. Rezultă că Berindei este cel care propune scenariul lirico-sentimental, neveridic de altfel. Întrucât nu l-a

²⁴ *Ibidem*, p. 73-74.

²⁵ *Ibidem*, p. 80-83.

²⁶ Mircea Berindei, *Marcel Proust*, București, Editura Albatros, 1971.

cunoscut personal pe romancierul francez, discursul devine text romanțat: „În perioada dintre 1888-1922 putea fi întâlnit prin saloanele Parisului, prin restaurantele hotelurilor de lux, sau pe plajele mondene, un personaj neobișnuit, un bărbat înalt și bolnăvicios, cu părul foarte negru și cu privirea neliniștită, pe care suferința fizică, ravagiile timpului și oscilațiile vieții sale interioare îl consumau lent, obosindu-i figura, dar, lucru ciudat, fără a-i îmbătrâni sufletul. [...] Din cauza sufocațiilor de care suferea, o dată cu anii chipul îi devenea tot mai pământiu, iar privirea tot mai pătrunzătoare. Apărea prin saloane tot mai rar, și mai ales noaptea, neras și netuns. Sta la dineuri cu paltonul pe el. Iar cel ce voia să știe cine e acest personaj spectral, putea afla de la oricare dintre chelnării care, la restaurante, făceau roată în jurul mesei lui, înfofolindu-l sau servindu-i bucate alese [...] că este fiul celebrului medic parizian Adrien Proust, inspector general al serviciilor sanitare, membru al Academiei de Medicină”²⁷.

În opinia lui Petru Poantă, studiul lui Mircea Berindei nu evidențiază o vocație critică, ci este „un jurnal de lectură coerentă a lui Proust, scris într-un stil intim și confesiv”²⁸. Moralist, Berindei sacrifică analiza critică în favoarea meditației asupra eticii creației, folosind ca modalitate de lucru aforismul și nu conceptul critic: „Astfel că punctul central al cărții rezidă în afirmarea unui principiu general, aproape inoperant într-un studiu serios: incapacitatea artistului de a trăi viața plinar, fără primejdia creației. A crea înseamnă acceptarea unei boli permanente, dar și răscumpărarea finală prin actul creator. Opera este un produs al bolii dar și o victorie asupra ei. Asemenea aserțiuni nu sunt însă aprofundate în consens cu ideile similare pe care le implică romanul secolului XX. Mircea Berindei eșuează, de cele mai multe ori, în reverii aforistico-sentimentale despre intangibilitatea idealului”²⁹.

Nici la capitolul noutate studiul despre Marcel Proust nu excelează. Autorul transpune într-un limbaj „mai pedestru” opinii cunoscute. Atenția arătată de Berindei în analiza corespondenței dintre universul proustian imaginar și cel real este eclipsată – arată Poantă – de concluziile simpliste: „Coincidențele sunt rezolvate iarăși simplist. Moralistul refuză din nou evidențierea inovației. A spune că Proust stilizează faptul real, că îl interpretează artistic, încă nu înseamnă nimic. Observația este un loc comun pur”³⁰. Lipsa noutății, remarcile simpliste, reveriile aforistico-sentimentale îl determină pe Petru Poantă să concluzioneze: „Cartea lui Mircea Berindei este o modestă popularizarea a lui Proust, pentru neinițiați”³¹.

²⁷ *Ibidem*, p. 9-10.

²⁸ Petru Poantă, *Mircea Berindei, Marcel Proust* (recenzie), în „Steaua”, nr. 11, 1 octombrie, 1971, p. 19.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

Dintre articolele tematice publicate în anii 1968 și 1971, două atrag atenția – cele semnate de Ion Biberi și Viorel Alecu. Primul se impune prin spiritul de observație al autorului care reface procesul de creație proustian, prin regândirea funcțiilor îndeplinite de timp, de memoria involuntară și de analiza lucidă în ciclul *În căutarea timpului pierdut*. Al doilea, publicat de Viorel Alecu, aduce în prim-plan tema geloziei, întâlnită la Marcel Proust și la Anton Holban. Deși obiectivul propus de autor este ambițios, demonstrația propriu-zisă este compromisă prin transformarea lui Holban într-un epigon proustian.

Medic psihiatru, Ion Biberi intuiește profunzimea psihicului uman, care prezintă nuanțe specifice mai ales la scriitori, fiind cu o percepție particulară asupra realității. Spre deosebire de alți comentatori ai ciclului *În căutarea timpului pierdut*, care se lasă amăgiți de conceptele teoretice la modă (psihanalitice, filosofice), explicând mesajul proustian prin mijlocirea exclusivă a acestora, Ion Biberi admite sincronizarea dintre spiritul epocii și romanul proustian. Soluția existențială oferită de Marcel Proust este individualizată: „Nu asupra izvoarelor gândirii proustiene, înțelegem, totuși, să ne oprim; Proust nu a fost un gânditor sistematic, ci un artist care și-a organizat opera printr-o viziune filosofică și psihologică proprie, prezentând, cum era și firesc, interferențe cu câteva orientări spirituale contemporane; [...] Opera lui Proust ne apare, în esență, ca rodul unui efort de cunoaștere, în care viziunea concretă, singularizată, a lumii prin cufundarea într-un univers senzorial de o deconcertantă bogăție și exactitate, se îmbină cu tendința elaborării unei realități de al doilea grad, epurată până la obținerea de *impresii pline*, extra-temporale”³².

Pornind de la faptul trăit, Proust – arată Ion Biberi – descoperă importanță memoriei involuntare, care, spre deosebire de memoria voluntară, cu o semnificație „pur utilitară”, favorizează „adevărata deschidere de zăre, asupra unui continent lăuntric, de noi uitat și regăsit”. În ciclul *În căutarea timpului pierdut* apar momente de iluminarea a trecutului – episodul madlenei, intermitențele inimii, extazele muzicale apărute la audiția unei fraze din sonata compozitorului Vinteuil -, dar romancierul nu se oprește la nivelul constatativ al impresiilor, lăsându-se acaparat de lirismului subiectiv. Celebra scenă a madlenei și a ceaiului îi amintește lui Marcel, naratorul-personaj, de Combray, universul propriei copilării, și trăiește cu intensitate clipe de mult uitate. Dar, – arată Biberi – romancierul depășește fascinația clipei ivită întâmplător, „în momentul când o senzație gustativă sau olfactivă prezentă cheamă din amintire o senzație anterioară asemănătoare” și oprește momentul privilegiat pe care îl analizează cu luciditate, descoperind cauze, efecte și propunând o morală proprie asupra lumii: „Aceasta este tehnica

³² Ion Biberi, *Timpul în opera lui Marcel Proust (I)*, în „Tribuna”, nr. 42, în 17 octombrie, 1968, p. 8.

psihologică pe care o descoperă Proust, asupra căreia vrem să stăruim și care a scăpat, credem, perspicacității comentatorilor: folosirea, exploatarea, folosirea momentului de memorie involuntară, pentru a-l adânci și a-i desprinde toate implicațiile și substanța. [...] Proust înțelege să desprindă semnificația, urmările cele mai depărtate ale momentului privilegiat, apărut capricios, dar stăpânit mai apoi prin rigoare mentală, analitic: numai astfel va putea cunoaște și reînvia trecutul pierdut”³³.

Amintirile inopinate, care readuc în prezent clipele dureroase, ireversibile trăite de protagonist (episodul în care Marcel, aflat din nou la Balbec, își amintește de moartea bunicii), îl determină pe erou să formuleze teoria *multiplicității eului*, conform căreia experiențele trăite de ființa umană sunt pulverizate de timp, lipsite de unitate, omul pierzându-și integritatea spirituală: „Se desprinde, astfel, concepția multiplicității eului, a schimburilor spirituale pe care le suferă personalitatea în cursul vieții; numai existența corpului, ne va îngădui, în concepția lui Proust să credem că bogăția noastră trecută, reprezentată prin amintiri, se află încă în posesia noastră, că *eurile*, care au trăit aceste evenimente și care sunt risipite în trecut pe lina mișcătoare a timpului, sunt, dacă nu același lucru cu *eul* nostru prezent, în orice caz, legate de acesta. [...] La examenul atent retrospectiv, al memoriei voluntare, întreaga lui viață îi apare lui Proust ca o «succesie de perioade în care, după un anume interval, nimic din ceea ce susținea perioada precedentă nu mai susținea perioada următoare». Unitatea și permanența eului sunt, prin urmare, disociate”³⁴.

Proust depășește starea deziluziei, a nimicniciei ființiale, – arată Biberi – găsimu-și refugiul în artă, opera lui aducând în prim-plan o societate cu portrete și tipologii atemporale: „Drama proustiană ajunge astfel la o soluție: trăirea cotidiană a timpului, pulverizează; numai efortul către o viață extratemporală, numai elaborarea de realități esențiale, prin mijlocirea artei, vor da conținut și plinătate vieții. Omul care s-a pierdut prin risipire în frivolitate, se regăsește pe sine, învingând timpul, în creația artei. Este concluzia imensului roman: justificarea prin artă a existenței individuale, depășirea timpului, prin opera artistică”³⁵.

Într-adevăr protagonistul proustian își descoperă, în ultimul volum al ciclului *În căutarea timpului pierdut*, *Timpul regăsit*, vocația artistică și hotărăște să înceapă scrierea romanului. Revelația este favorizată de maturizarea eroului, care după fiecare experiență (moartea bunicii, iubirea neîmplinită, pierderea Albertinei, războiul, moartea prietenilor apropiați) își formulează propriile adevăruri, bazate pe deducții proprii, fără preluarea clișeele din epocă. Marcel, copilul din Combray sau adolescentul de pe plaja de la Balbec, nu este același cu Marcel din ultima secvență a romanului

³³ *Ibidem*, p. 8.

³⁴ Ion Biberi, *Timpul în opera lui Marcel Proust (II)*, în „Tribuna”, nr. 43, 24 octombrie 1968, p. 8.

³⁵ *Ibidem*.

petrecută la serata prințesei de Guermantes. Este o persoană matură, împovărată de trecerea anilor și a bolii, dar înțeleaptă, conștientă de propriile limite și de fățarnicia convențiilor sociale. Totuși, spiritul de estetic, curiozitatea artistică, iubirea pentru diversitate – trăiri care l-au însoțit pe tot parcursul vieții – sunt cele care îl salvează din nihilismul existențial, creația pentru Marcel Proust însemnând în primul rând iubire, un îndemn spre *carpe diem*.

Textul lui Viorel Alecu aduce în prim-plan complexul său de inferioritate provocat de apartenența la o cultură minoră, rezolvat de exeget prin considerarea operei lui Holban drept pastişă sau surrogat al modelului occidental. Comparând nuvelele sau romanele lui Holban cu ciclul *În căutarea timpului pierdut*, Viorel Alecu își limitează comentariul la folosirea excesivă a verbelor *a prelua* sau *a relua*, care nu complimentează opera scriitorului român, ci dimpotrivă o compromite. Gelozia, memoria involuntară, „situațiile erotice problematice”, misterul din jurul morții femeii iubite, pasiunea pentru arhitectură sunt preluate de Anton Holban – susține Viorel Alecu – de la Marcel Proust și tratate într-o cheie asemănătoare: „De la Proust a preluat Anton Holban gelozia retrospectivă, frământările pe care le poate provoca rememorarea infidelităților unei femei dispărute. În *Icoane la mormântul Irinei* și *Conversații cu o moartă* scriitorul reconstituie momente ale intimității lui erotice, amintirile îi îndreaptă pașii către mormântul Irinei, dar chinuit de gelozie își imaginează și eventualele scene ale abandonării acesteia în brațele altui bărbat. A fi gelos pe o moartă iată un gen de analiză proprie lui Marcel Proust și Anton Holban”³⁶.

În realitate între Anton Holban și Marcel Proust există unele afinități temperamentale, Holban fiind emoționat de trăirile romancierului francez, exprimate autentic la persoana I, fără utilizarea unor mijlocitori. Romanele *O moarte care nu dovedește nimic*, *Ioana* nu sunt pastişe proustiene – susține Anton Holban –, ci în ele se reflectă experiențele trăite de protagonist/autor care analizează cu luciditate toate nuanțele posibile ale aceluiași sentiment sau eveniment trăit: „Dar, cum d-l Mihail Sebastian a observat foarte bine, cred că mă leagă mai multe asemănări temperamentale de Proust și nu voiesc deloc să-l copiez. Fiecare pornește de la propria experiență. Eu scriu numai ceea ce am remarcat personal, astfel că nu mi-e frică de reminiscentele străine, oricât de departe ar merge comparația [...]. În momentul în care scriam *Ioana*, ca reacție citeam din nou din Proust. Totuși, sunt sigur, n-a fost nicio influență. Așa de impresionantă a rămas pentru mine atmosfera de la Căvărna-Port”³⁷.

Gelozia – așa cum observă Viorel Alecu – este o temă întâlnită la ambii romancieri, însă Anton Holban *nu preia* de la Proust ideile pentru definirea conceptului, ci transcrie epic propriile trăiri și reflexii. În textul critic intitulat *Omisuni*, Holban menționează lipsurile din ciclul *În căutarea timpului pierdut*

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 113-114.

cum ar fi indiferența personajelor și a protagonistului în fața morții, inexistența detaliilor referitoare la fecioria Albertinei sau la senzualitatea acesteia: „Și totuși sunt chestiuni destul de importante, despre care Marcel nu pomenește nimic. Nu se poate completa caracterul Albertinei fără ele. Și Marcel era în măsură nu numai să se întrebe asupra lor, dar chiar să le știe. Anume: Albertine era fecioară când s-a dat lui Marcel? Și mai ales: Albertine a fost senzuală?”³⁸.

Tema morții și a geloziei provocată de „profanarea” trupului feminin prin *atingerile celuilalt* sunt cele două obsesii întâlnite în creația holbaniană. Iubirea și gelozia lui Sandu au un caracter prozaic, protagonistul nu idealizează ființa iubită, care fie i se subordonează (Irina), fie are același „caracter fatal” ca al bărbatului (Ioana), rezultând o accentuare reciprocă a angoasei existențiale. În *O moarte care nu dovedește nimic*, Sandu găsește în Irina un exemplar feminin maleabil, pe care îl modelează cu ușurință, fără să întâmpine dificultăți din partea tinerei și o părăsește atunci când este plictisit de insistențele matrimoniale ale acesteia. Însă, Ioana, protagonista romanului eponim, este un alter-ego al bărbatului, dovedind același „caracter fatal”, mizantropie și lipsă de toleranță. Pentru a pedepsi indiferența iubitului, Ioana îl părăsește și are o relație cu *celălalt*, bărbatul prezentat de Sandu. Evident aventura sentimentală este un eșec, iar după trei ani Sandu și Ioana se împacă și încearcă să recupereze timpul pierdut într-o vacanță petrecută la Caverna-Port. Numai că umbra celuilalt îl bântuie pe bărbat și îi amintește constant iubitei infidelitatea, cerându-i detalii despre „profanarea trupească”: „Am spus la întâmplare: «Fapta noastră de acum e sfântă. Ea șterge toate profanările de mai înainte și te reface pură, așa cum te-am cunoscut.» Și acum în discuție, când Ioana vrea să mă pedepsească, îmi amintește vorbele mele: «Fapta noastră sfântă!» Închiriasem o cameră de hotel special pentru ea! Făceam același lucru ca și celălalt! Și după împlinirea faptei sfinte, toaleta de rigoare!”³⁹. Deși gelozia lui Sandu pare a fi principalul motiv pentru neîmplinirea în cuplu, protagonistul, într-un moment de reflecție, mărturisește că aceasta este doar un pretext pentru a-și masca adevărata angoasă existențială, provocată de iminența morții.

Fascinat de frumos și inedit, Marcel, protagonistul proustian, o idolatrizează pe Albertine, aparițiile inopinate ale acesteia pe digul mării, plimbările în compania ei, somnul captivei îi oferă estetului materialul necesar pentru a crea în solitudine imagini idilice, eterne în care se reflectă iubirea și tinerețea. Însă conviețuirea dintre parteneri se transformă într-o fortăreață pentru Albertine, artistul dorind să îndepărteze muza de privirile sau

³⁸ Anton Holban, *Relațiile dintre Marcel și Albertine*, în *Opere. II. Teatru. Note de călătorie. Comentarii Critice*, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 409.

³⁹ Anton Holban, *Ioana*, în *Opere*, vol. I. *Romane. Schițe și nuvele*, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005, p. 414.

atingerile celorlalți. Gelos pe vitalitatea și exuberanța iubitei, pe amicitia acesteia cu bărbați sau femei, Marcel o izolează într-o colivie poleită în care prizoniera beneficiază de ținute fastuoase, de un stil de viață luxuriant, dar nu și de libertate. Treptat, claustrarea risipește magia Albertinei, care devine – pentru Marcel – o captivă incomodă: „Și e lucru ciudat cum ursita care transformă ființele putuse trece prin zidurile închisorii ei schimbând-o în însăși esența ei și făcând-o din tânăra fată de la Balbec o captivă plictisitoare și ascultătoare. [...] Pentru că vântul mării nu-i mai umfla veșmintele, pentru că, mai ales, îi tăiasem aripile, încetase să mai fie o victorie, era o sclavă apăsătoare de care aș fi vrut să scap”⁴⁰.

Accesul la informațiile care au generat comentariile de până aici, a fost facilitat de consultarea surselor online, ceea ce duce la concluzia că varianta digitală a *Cronologiei vieții românești* trebuie considerată un instrument util în cercetare, permițând contactul direct, nemijlocit, la recenzii, articole teoretice, dezbateri, anchete, interviuri sau evenimente din viața literară. Prin utilizarea funcției *search*, cercetătorul sau cititorul inițiază direcții variate de analiză, pe care le organizează urmărind propriul scenariu interpretativ.

În studiul nostru, pornind de la numele lui Marcel Proust, am identificat, printr-o simplă căutare, recenzii la studiile omagiale dedicate romancierului, referințe despre reluarea traducerii ciclului *În căutarea timpului pierdut*, articole biografice, tematice sau comparative. Evident, a urmat a doua etapă a cercetării, reprezentată de consultarea integrală, în bibliotecă, a articolelor, pentru aprofundarea subiectului și selecția materialului (nu contest ponderea factorului subiectiv în stabilirea ierarhiei valorice). Dar, fără CVLR varianta digitală, care, neîndoios, trebuie considerată cea mai consistentă bază de date pentru literatura română, articolele semnificative precum cele ale Corneliiei Ștefănescu sau al lui Ion Biberi ar fi fost extrem de dificil de identificat și, în cazul unei reușite, ar fi necesitat un timp îndelungat (de peste un an calendaristic) numai pentru consultarea colecțiilor. Nimeni nu poate garanta că un cercetător ar fi descoperit și studiat cele două texte ca parte integrată în tabloul de receptare proustiană pe anii 1969 și 1981. Astfel spus, un alt avantaj al CVLR este acela de a crea conexiuni rapide între contextele istorico-literare, evenimente, concepte teoretice, fără să implice o muncă sisifică printre paginile de ordinul miilor, toate incitante ale revistelor de cultură și literare.

⁴⁰ Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut*, vol. V.: *Captiva. Fugara*, traducere de Eugenia și Radu Cioculescu, București, Editura Leda, 2008, p. 371.

Bibliografie:

a. în volume:

1. Berindei, Mircea, (1971), *Marcel Proust*, București, Editura Albatros.
2. Chișu, Lucian, (2014), *DGLR în perspectiva (erei) informaticii*, în volumul colectiv *Dicționarul general al literaturii române: canon și identitate culturală*, coord. Laurențiu Hanganu, București, Editura Muzeul Literaturii Române.
3. Cioculescu, Șerban, (1971), *Medalioane franceze*, București, Editura Univers.
4. Holban, Anton, (2005), *Opere. Vol. I- II*, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Editura Univers Enciclopedic, București.
5. Proust, Marcel, (1968), *În căutarea timpului pierdut, Swann*, I-II, traducere de Radu Cioculescu, *Cuvânt înainte* de Tudor Vianu, Prefață de Ov.S. Crohmălniceanu, București, Editura pentru Literatură.
6. Proust, Marcel, (2008), *În căutarea timpului pierdut*, vol. V.: *Captiva. Fugara*, traducere de Eugenia și Radu Cioculescu, București, Editura Leda.
7. Simion, Eugen (Coord. general), Chișu, Lucian (Coor. redacțional), (1968), *Cronologia vieții literare românești: perioada postbelică*, vol. XIV, 1968, București, Editura Muzeul Literaturii Române.
8. Simion, Eugen (Coord. general), Chișu, Lucian (Coord. redacțional), (2020), *Cronologia vieții literare românești: perioada postbelică*, vol. XVII A-B, 1971, București, Editura Muzeul Literaturii Române.

b. în periodice:

1. Alecu, Viorel, (iunie, 1971), *Anton Holban și Marcel Proust*, în „Ramuri”, nr. 6.
2. Balotă, Nicolae, (14 octombrie 1971), *Mircea Berindei, „Marcel Proust”*, în „România literară”, nr. 42.
3. Biberi, Ion (24 octombrie, 1968), *Timpul în opera lui Marcel Proust (I-II)*, apare în două numere din „Tribuna”, nr. 42.
4. Poantă, Petru, (1 octombrie, 1971), *Mircea Berindei, Marcel Proust* (recenzie), în „Steaua”, nr. 11.
5. Popovici, Doru, (iulie, 1971), *Marcel Proust și muzica*, în „Ramuri”, nr. 7.
6. Ștefănescu, Cornelia, (aprilie, 1968), *Cu Martha Bibescu despre Marcel Proust și prietenii săi români*, în „Secolul 20”, nr. 4.
7. Ungureanu, Mihai, (25 septembrie 1971), *Mircea Berindei, Marcel Proust*, în „Cronica”, nr. 39.
8. Vartic, Ion, (august, 1971), *Luciditate și himeră la Marcel Proust*, în „Steaua”, nr. 8.
